

Kulturhistorisk utredning

Utvärdering av indikatorn Skyddade fjällmiljöer
Marsfjällets naturreservat

Västerbottens museum/ Uppdragsverksamheten

Berit Andersson 2006

Utvärdering av indikatorn Skyddade fjällmiljöer.

Som ett led i Miljömålsarbetet har medel avsatts för utvärdering av Kulturmiljöer belägna inom naturreservat och nationalparker. Vissa av Kulturmiljöerna är även utvalda som Riksintressen av Länsstyrelsen. Ett relevant urval av Kulturmiljöer har gjorts i vilka fallstudier bestående av fältinventeringar har genomförts. För Västerbottens del är Marsfjällets naturreservat utvalt och Riksintressemiljöerna Svartsjöbäcksdalen och Risfjället – Rissjön. Syftet med fältinventeringen är att utvärdera eventuella skador och behovet av underhåll, bl. a igenväxningsfaktorn. Vid fältbesöket noterades påverkan och eventuella skador på en blankett som utgick från den skadeblankett som framtagits av Riksantikvarie-ämbetet i samband med skogsskadeinventeringar. Byggnader och ett urval av fornlämningarna fotograferades. Namnen på de olika visterna är hämtade ur den inventering av byggnader belägna i Västerbottensfjällen som genomfördes av Västerbottens museum på uppdrag av Länsstyrelsen i Västerbotten under åren 1978 – 1980.

MARSFJÄLLENS NATURRESERVAT

Beskrivning av reservatet

Marsfjällens naturreservat ligger inom Vilhelmina kommun i södra Lappland. Staten via Statens Fastighetsverk är fastighetsägare och hela området är renbetesland. Reservatet som bildades 1988 omfattar 86 000 hektar och utgörs till stor del av kalvfjäll och fjällbjörkskog. På platån öster om Marsfjällen finns ca 10 000 hektar myr och i de östra delarna finns ca 18 000 hektar urskog som till övervägande delen består av mycket gammal granurskog. Högfjällsmassivet Marsfjället domineras av den mäktiga Marsfjällstoppen, 1 587 m.ö.h., det högsta fjället i södra Lappland. De högsta topparna präglas av ett stort antal trågformade nischer, flera hundra meter vida. De har grävts ut i fjällsidorna under årtusendena av nu bortsmälta glaciärer. Marsfjällets lägre platåer, särskilt öster om högfjällsryggen, visar talrika spår av isälvarnas aktiviteter i form av grusavlagringar och rännor. Trollskalet och Offerskalet ligger på ömse sidor av Risfjället och är trågdalar bildade på samma sätt som glaciärnischerna. Men här har nu bortsmälta glaciärer grävt sig rätt igenom fjällryggen.

Marsfjällens naturreservat ingår i Natura 2000, ett europeiskt nätverk av värdefulla naturområden.

Rennäring

Enligt rennäringslagen är fjällen reserverade för renskötsel. Marsfjället är betesmarker och kalvningsland för Vilhelmina norra sameby. Inom reservatet finns 6 arbetshagar, 12 renvaktarstugor och 3 betesområden för hänglavar samt en mängd flyttleder. Talrika spår av äldre tiders samekultur finns på olika håll i Marsfjället, bl a i Svartsjöbäcksdalen och Risfjället. I Trollskalet och Offerskalet finns samiska offerplatser.

Ändamål med reservatet

”Ändamålet med reservatet är att bevara urskogens och olika fjällnaturtypers ekosystem och naturliga processer samt landskapets orörda karaktär i väsentligen orörd och ostört tillstånd och låta de naturliga processer som formar miljön löpa fritt. Med de naturliga processerna avses både de långsamma förändringar som sker i vegetationen och de mer eller mindre regelbundet återkommande, omdanande processer som bränder, stormfällning och tillfällig utslagning av vegetationen. Ändamålet är att även – inom ramen för detta ändamål – ge möjlighet till friluftsliv och forskning i orörd natur.”

Skötselåtgärder

- Något skogsbruk skall inte bedrivas i området.
- Större delen av skogsbestånden är granskogar av brandrefugial karaktär. I dessa områden bör brandbekämpning ske om spontana bränder skulle uppstå. Dessa skogars värden är knutna till den långa kontinuiteten som dessa granbestånd har. I de få områden där det finns högåldriga tallbestånd kan spontana skogsbränder tillåtas påverka ekosystemet fritt.
- Förekomsten av stora rovdjur och fjällräv inom reservatets gränser skall bevakas och kontinuerligt följas upp. (*Ur Bevarandeplan Marsfjället SE0810059, Natura 2000*)

RIKSINTRESSEN FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN INOM MARSFJÄLLETS NATURRESERVAT

Svartsjöbäcksområdet AC 48

Området utgörs av ett obrutet fjällområde med delvis rik ålderdomlig sydsamisk bebyggelse och minnen efter renskötsel i äldre tid.

Väster om Marsfjällsmassivet ligger några av de sista resterna av de gamla samiska skatteländan. Dessa ägde i Västerbotten giltighet fram till 1927, längre än någon annanstans i Sverige. I detta område finns påtagliga lämningar som går att knyta till de sista skatteländans innehavarna.

I området, som blivit förskonat från all yttre exploatering, har det fått fortleva en äldre sydsamisk byggnadstradition, som man finner få motsvarigheter till på annat håll. Inom området kan vi finna alla typer av äldre samiska lämningar från förhistoriska stalotomter, äldre renvallar och visteplatser, permanenta visten med kåtor och bodar, visten med begynnande ”odling” och slutligen samiska nybyggen (Bäversjön och Grankullen).

De ännu existerande visten har i lokal tradition fått behålla sin anknytning till de sista innehavarnas namn: Ante Sjuls, Sjul Jons, Skotts häbbare osv.

(Ur Västerbotten genom tiderna. Del 1. Kulturmiljöer av riksintresse i Västerbottens län)

Risfjället – Rissjön AC 51

Område med samiska offerplatser.

Den samiska, förkristna religionen byggd på tron att naturen är besjälad. I sjöar, berg och fjäll hade gudarna sin boning och man dyrkade dem i skepnad av underligt formade stenar och klippor (seitar) eller enkla träbeläten. Traditionen att skänka offer åt dessa gudar har hos samerna levt kvar ända in på 1900-talet. I området Risfjället – Rissjön finns fyra kända offerplatser:

- Trollskalet, mellan Risfjället och Marsfjället. Här finns en offersten ca 1m hög.
- Sjuelaselma, (Offerskalet) strax intill en stor flyttningssväg, med ett stenblock vars ovansida är formad som en skål.
- Någon kilometer härifrån, i Riesentjacks (Risfjället) rasbrant mot sjön Bleriken, finns en grotta skyddad av ett utskjutande klippblock, som fungerat som offerplats.
- Offerkullen, en låg bergshöjd mellan Riesentjakk och Rissjön. Mitt emot hade guden sin boning och på kullen har offerceremonier förekommit.

(Ur Västerbotten genom tiderna. Del 1. Kulturmiljöer av riksintresse i Västerbottens län)

UTVÄRDERING

Kulturmiljöer

Inom naturreservatet finns många samiska miljöer och kulturlämningar. I reservats-beskrivningen konstateras visserligen att ” Talrika spår av äldre tiders samekultur finns på olika håll i Marsfjället”, men ingen samisk miljö nämns med namn och inga samiska miljöer ingår i skötselplanen. I stället sägs att området skall bevaras ”i väsentligen orörd och ostört tillstånd”.

Svartsjöbäcksdalen AC 48

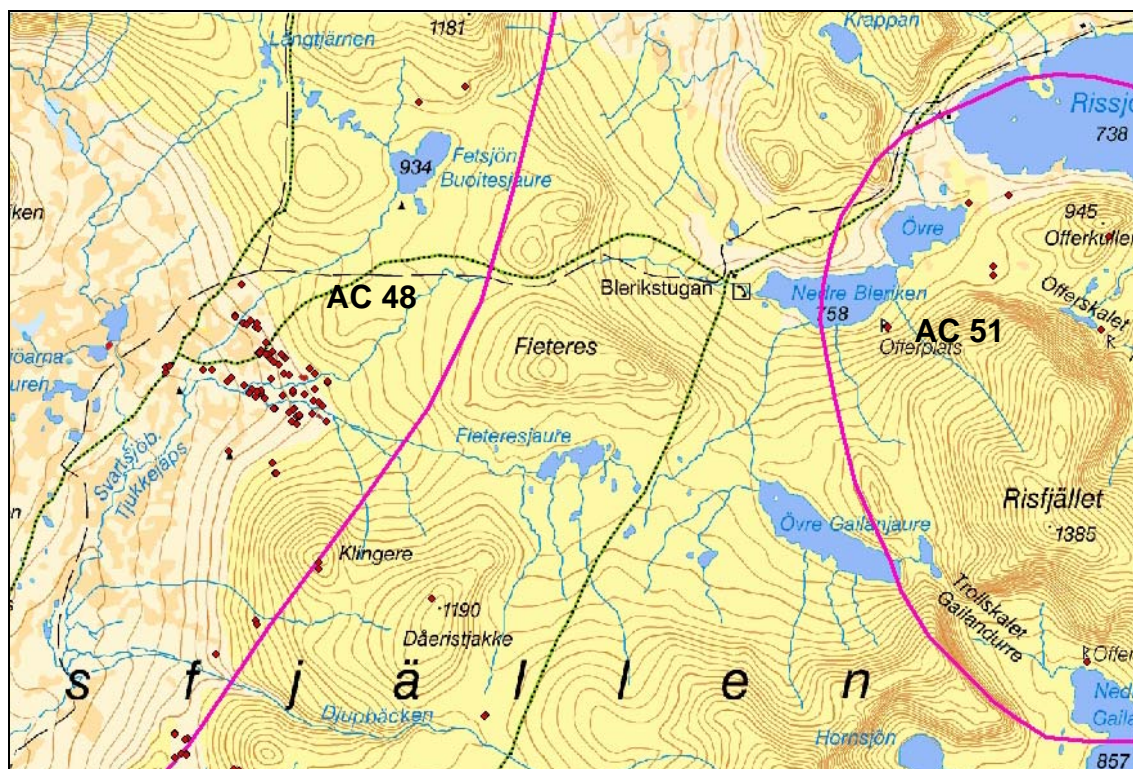
Bakgrund

En inventering av byggnader belägna i Västerbottensfjällen genomfördes på uppdrag av Länsstyrelsen i Västerbottens museums regi under åren 1978 – 1980. Vilhelmina kommun inventerades 1980 och ett flertal visten i Marsfjällsområdet registrerades.

Ett häbre i nedre delen av Groenienjälla reparerades med hjälp av byggnadsvårdsmedel år 1994. Häbret är en s.k. gåsfotsbod och har tillhört Jon Mikaelsson. Samiska byggnader har även renoverats och underhållits av privatpersoner och vissa är fortfarande i bruk.

År 1994 genomfördes en inventering av kulturhistoriska lämningar vid Klingere, Marsfjället i Åjtte Svenskt Fjäll- och Samemuseums regi. Vid inventeringarna deltog personal från Åjtte samt två personer med god lokalkännedom. Vid denna inventering registrerades 12 stalotomter, 9 härdar, 12 köttgropar, 2 rösen samt 1 gömsle.

Fornminnesinventering bedrevs i området 1998. Inom naturreservatet och riksintresseområdet inventerades två kartblad i skala 1:20 000. Hela området är mycket rikt på fornlämningar vilket medförde att endast mindre delar av de båda kartbladen kunde inventeras. På de delar av området som besöktes hittades 181 lämningar på 64 lokaler, bland dessa märks 80 härdar och 21 stalotomter.

Karta med riksintresset Svartsjöbäckens i väster och Risfjället – Rissjön i öster. De rosa linjerna avgränsar riksintresseområdena. De röda prickarna är lämningar registrerade i forminnesregistret.

Fältbesök

Inom Svartsjöbäcksdalens riksintresseområde finns 49 lokaler med fornlämningar och 4 lokaler med stående byggnader på äldre visten. Av dessa besöktes 29 lokaler, på vissa lokaler finns upp till 11 lämningar. Bland fornlämningarna dominerar härdarna men det finns även många stalotomter, kåtatomter, bengömmor och hornsamlingar. Vid fältbesöket besöktes ett urval av de olika fornlämningstyperna samt de 4 lokalerna med stående byggnader. Genom området löper en vandringsled mellan Fatmomakke och Kittelfjäll som skyltats och sköts av Länsstyrelsen. Lämningar i närheten av vandringsleden prioriterades för att se om denna medförde någon påverkan på lämningarna. Vandringsleden är dock inte speciellt väl upptrampad och verkar inte nyttjas så ofta.

Resultat

Bland de besökta lokalerna var endast 3 påverkade. Denna bestod i kapade träd som låg över en kåtatomt, vedupplag på en hornsamling, vandringsled 0,5m från en härd, sentida härdar samt en försvunnen dörr till en gåsfbod.

Vistet vid N Aunerejaure består av en kåta, en bod samt en getkåta. Byggnaderna är i huvudsak välhållna. På getkåtan har näver och torv hasat ner på en liten del av taktäckningen. Visteområdet var kraftigt gräsbeväxt.

Kåta vid norra Aunerejaure

Bod vid norra Aunerejaure

Getkåta vid norra Aunerejaure

Nedrasat näver och torv på getkåtan

I området Groenienjälla finns en gåsfotsbod som restaurerats med byggnadsvårdsmedel 1994. Enligt fotografi i tidskriften "Västerbotten" 1996/3:28 och muntlig uppgift från Rolf Sixtensson (tidigare byggnadsvårdsantikvarie på Västerbottens museum) så fanns det en dörr på boden. Denna dörr sitter inte på plats idag. Vi klättrade inte upp till dörrgluggen så den kan ligga inne i boden.

Gåsfotsbod vid Groenienjälla, observera den saknade dörren.

Ristning ovanför dörren AOFN 181

Den s k "Gotthard Larssons kåta" i området Groenienjälla har enligt uppgift i "Västerbotten" 1996/3:29 renoverats 1991 av Gotthard Larsson och Ingemar Söder och är i dag i gott skick.

"Gotthard Larssons kåta"

"Gotthard Larssons kåta" framsida

Det s k Skott's häbbare består av en kåta, en gåsfotsbod, ett dass samt ett förråd. Vistet verkar användas periodvis och är underhållet och i gott skick.

"Skotts kåta"

Förråd vid "Skotts kåta"

"Skotts häbbare"

Gåsfötter till Skotts bod

Den s k Klemet Lars kåta har registrerats vid fornminnesinventeringen som "kåta i förfall". I dagsläget har förfallet fortsatt, inga renoveringsåtgärder har skett.

"Klemet Lars kåta", framsida

"Klemet Lars kåta", baksida

Härden i "Klemet Lars kåta"

Vid en grupp stalotomter löper en mindre stig över en av stalotomterna och en sentida härd finns i anslutning.

En stalotomt med enbuske i mitten samt en sentida härd i förgrunden med en stig till höger om härd

Stalotomterna ligger på åsen på andra sidan av

I ett område mellan två mindre tjärnar finns 11 hornsamlingar och 1 kåtatomt. Ett mindre vedupplag ligger på en av hornsamlingarna.

Hornsamling med vedupplag.

Hornsamling, ostörd.

Övriga iakttagelser

Vid fältbesöket gjordes inte någon nyinventering, men ett större block som liknade andra offerplatser besiktades, dock utan resultat. Blocket är beläget på Auneres sydsida.

Besiktat block med offerstensliknande utseende.
Sjön Aunerejaure i bakgrunden, fotat från NÖ.

I samband med besiktning av RAÄ 1584 och på väg till de hornsamlingar som utgör RAÄ 1585 registrerades en samisk grav belägen mellan två större block. Graven är uppbyggd av ett 15-tal stenhällar och under dessa syns näversjok. Graven kommer att föras in i fornminnesregistret med begäran om att den ej markeras på kartan.

Den mellan två block belägna graven.

Inrasade hållar i gravens mitt

Graven från NV.

Närbild från NV.

Graven från SO.

Risfjället – Rissjön AC 51

Bakgrund

Redan på 1850-talet skriver länsmannen Eleazar Rhen att det finns en offersten på nordvästra sidan av Marsfjället. *Offerstenen* (RAÄ 49) är ett massivt manshögt block med insprängda kvartspartier vilket gör att den är vitfläckig. *Offerstenen* ligger vid en renflyttningsled som nyttjats vår och höst och man offrade till stenen för att flyttningen till fjället skulle avlöpa väl. Platsen heter idag *Offerskalet* på fjällkartan. År 1905 nämner O. P. Pettersson att det enligt Kristoffer Sjulsson finns en offerplats vid Risfjället, där man offrat slantar, mässingsringar, tobak och bössflinta. Nästa uppgift är från 1917 då Torkel Tomasson under en uppteckningsresa i området lyckades upptäcka platsen, tillsammans med sagesmannen Andreas Wilks. Då framkom att det fanns flera offerplatser runt Risfjället. En av dessa offerplatser, *Marsfjällsguden*, (RAÄ 29) ligger ca 1 km väster om offerstenen och bestod av en människoliknande träfigur belägen i en rasbrant under ett större blocköverhäng. Träfiguren är formad av en böjd björkstam ca 1,3m lång och ca 1dm i diameter och var nedstucken mellan stenarna i upprätt ställning med ansiktet vänt mot öster. Intill träfiguren fanns en tråklyka på vilken man troligen hängt upp offersaker. Runt om träfiguren är offrade renben samt en renkrona med hornen vända uppåt. Norr om *Offerskalet* ligger en mindre kulle benämnd *Offerkullen* där det enligt uppgift har utförts offerceremonier (RAÄ 28). Här offrade man delar av renar, fisk, döda hundar mm för att få framgång i jakten och fisket samt för att få bra hundar. På Risfjällets södra sida, i *Trollskalet*, finns en *offersten* (RAÄ 50) som är ca 1m hög under vars ena sida ett hålrum finns. Här har det påträffats offrade fingerringar samt en hårfläta.

Genom Riksintresset löper en vandringsled vid vilken det finns en övernattningsstuga, *Blerikstugan*. Stugan byggdes av Svenska Turistföreningen men har under 1980-talet övertagits av *Vilhelmina norra sameby*. Orsaken till att STF inte önskade fortsätta driften av *Blerikstugan* var den låga beläggningen (enligt tel.samtal 2006-10-13 med Staffan Lindberg, stugansvarig STF).

En specialinventering i området genomfördes i samarbete med *Vilhelmina norra sameby* år 2002. Då besöktes offerplatsen med träfiguren och 6 lokaler med lämningar nyregistrerades, 3 härdar, 2 bengömmor, 2 källargropar samt en bodgrund och 1 rösnig.

Fältbesök

I Riksintresseområdet finns 10 lokaler med fornlämningar registrerade. Vid fältbesöket var det väldigt dimmigt vilket gjorde att lämningarna besiktades från helikopter. Med hjälp av handdator med GPS och inlagda kartor med fornminnesregistret kunde lämningarna lokaliseras. Tre av lokalerna besiktades samt även området runt *Blerikstugan*. Ingen påverkan eller skada kunde iakttas.

Offerstenen, RAÄ 49, i Offerskalet.

Slutsats

Kulturlandskapet och kulturmiljöerna inom Marsfjällets naturreservat är relativt ostört av sentida verksamheter. Den vandringsled som löper genom området verkar inte frekventeras i någon högre grad. Den påverkan som noterades vid fältbesöket är troligen resultatet av fiske- och skoterturer som genomförs under vinterhalvåret. Bland de lokaler som ej besöktes vid utredningen kan en lokal belägen vid Rissjöns södra sida nämnas (RAÅ 2344). På platsen finns lämningar efter ett viste i form av 1 härd, 1 källargrop, 1 förvaringsgrop samt lämningar efter en bod eller torkställning. Enligt noteringar i inventeringsboken finns även en sentida härd på platsen som gör att kulturmiljön är ”negativt påverkad av fisketurism”.

Trots att ingen inventering genomfördes vid fältbesöket påträffades tidigare oregistrerade lämningar. Det är troligt att det inom området finns ytterligare okända forn- och kulturlämningar varför kompletterande inventeringar borde genomföras.

I handlingarna för Marsfjällets naturreservat nämns ingenting om aktiv vård, varken av kultur- eller naturmiljöer. På vissa av de besökta vistemiljöerna noterades en kraftig gräsväxt även på byggnaderna. Enligt Länsstyrelsens hemsida görs för närvarande en översyn av de skötselplaner som finns. I samband med detta vore det önskvärt om även skötseln av kulturmiljöer inom naturreservatet beaktades.

Referenser

Nordqvist. L. 1998. Inventering av kulturhistoriska lämningar i Marsfjällsområdet, Vilhlmina socken och kommun. Lappland. Västerbottens län. Åjtte, Jokmökk.

Klang. L, Sanell. Ch & Stångberg. A. 1999. 1998 års fornminnesinventering i Västerbottens län. Sorsele, Storumans och Vilhlmina kommuner. *Fornminnesinventeringen Rapport 1999:2*.

Manker. E. 1957. Lapparnas heliga ställen. Kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska Museets och Landsarkivariernas fältundersökningar. *ACTA LAPPONICA XIII*.

Söder. I. 1996. Några episoder från en amatörarkeologs fritid. *Västerbotten 1996/3, Kulturspår i fjällen*.

Westerdahl. Ch. 1981. *Kulturhistoriska lämningar registrerade under bebyggelsinventering 1978 – 1980 i Västerbottens län ovan odlingsgränsen ungefärligt inprickade efter intervjuer*. Västerbottens museum, dnr 208/81. Umeå

Klemet Lars.JPG

mushylla skott.JPG

möjlig offersten.JPG

offersten.JPG

renskalle.JPG

skotss dörr.JPG

skotts bod.JPG

Skotts bodben.JPG

skotts bodsida.JPG

skotts förråd.JPG

skotts kåta.JPG

skotts kåtan.JPG

skottsbodfront.JPG

skottsbodvy.JPG

skottskåta.JPG

stalo m sent härd.JPG

stalot läge.JPG

stalot sent härd.JPG

VÄSTERBOTTENS
MUSEUM

Box 3183, 903 04 Umeå
Telefon 090-17 18 00. Telefax 090-77 90 00.
info@vasterbottensmuseum.se
www.vasterbottensmuseum.se